

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

GENERAL ISSUES OF METHODS OF PROTECTION OF CORPORATE RIGHTS

Лукач І.В.,
д.ю.н., доцент кафедри господарського права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується характеристика способів захисту корпоративних прав. Виокремлюються власне корпоративні способи, які притаманні захисту саме корпоративних прав.

Ключові слова: корпорація, корпоративні правовідносини, корпоративні права, корпоративне управління, форми та способи захисту корпоративних прав, державне регулювання.

В статье исследуется характеристика способов защиты корпоративных прав. Выделяются собственно корпоративные способы, приущие защите именно корпоративных прав.

Ключевые слова: корпорация, корпоративные правоотношения, корпоративные права, корпоративное управление, формы и способы защиты корпоративных прав, государственное регулирование.

The article examines the characteristics of the ways to protect corporate rights. Unique possibility of isolation of corporate methods of protecting shareholder's rights was firm. Those methods are primary used to defense shareholder's rights whilst they are seldom used to defense other types of rights. Corporate methods of protection of rights and interests of shareholders are determined as follows: 1) invalidation of decisions of corporate management of the company (general meeting of shareholders, supervisory board, executive body of the company); 2) recognition of the statute and amendments to the charter null and void; 3) exclusion of a shareholder of the limited liability company; 4) recognition of court transaction made with interest void; 5) compensation of damages caused by officials of the company (including the derivative action). Notwithstanding some of the rights are not always unique for corporate law. For example, exclusion of a shareholder of the limited liability company somewhat is similar to the exclusion of a member of the public association. However, given the characteristics inherent in these legal entities, persons who are excluded, meet different legal consequences, although the chief of them is discontinued their participation/membership.

Key words: corporation, corporate legal relations, shareholder, corporate law, corporate governance, forms and methods of protection of corporate rights, state regulation.

Україна перебуває на переломному етапі фундаментальних соціальних та економічних процесів, упорядкування яких неможливе без створення належної законодавчої бази. Корпоративні відносини є важливою складовою розвитку ринкових відносин в Україні. Їх належне регулювання є запорукою запобігання зловживань корпоративними правами. У зв'язку з цим, особлива наукова увага має бути приділена дослідженню та систематизації способів захисту корпоративних прав з метою їх належного законодавчого регулювання.

В українській науці проблемами способів захисту корпоративних прав займалися О. Р. Кібенко, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Т. Б. Штим, проте на сьогодні потрібна систематизація знань про способи захисту корпоративних прав. Для теоретичної аргументації способів захисту корпоративних прав були використані роботи В. В. Вітряньського, О. В. Кологойди, Д. В. Ломакіна, Д. М. Чечота.

Метою статті є визначення загальних способів захисту корпоративних прав, а також виокремлення власне корпоративних способів захисту суб'єктивних прав та інтересів суб'єктів корпоративних прав.

Щодо способів і засобів захисту суб'єктивних прав зауважимо таке. Д. М. Чечот проводить точну межу між формою захисту, способом і засобом захисту суб'єктивного права. Так, у рамках судової форми захисту автор як засіб захисту суб'єктивного права обґрунтовано розглядає позов. Слід погодитися із загальною ідеєю Д. М. Чечота про те, що засіб захисту є необхідним атрибутом для застосування як форми захисту, так і конкретного способу. Наприклад, навряд чи можна було б говорити про дієвість юрисдикційної форми захисту (судовий порядок) і реалізації в рамках цієї форми такого способу захисту як визнання права, якби закон не надав уповноваженій особі засіб захисту, а саме – позов [1, с. 53, 68, 69]. Особливістю способів захисту, порівняно із заходами відповідальності, Н. С. Кузнєцова вважає спрямованість не тільки на відновлення порушеного права або компенсацію збитків, але і запобігання, припинення та ліквідацію порушення цивільного права [2, с. 45].

У науковій літературі способи захисту корпоративних прав учасників товариства поділяють на: способи, спрямовані на захист їх майнових прав, – вимога про виплату дивідендів, отримання частини майна при ліквідації товариства; способи захисту немайнових прав учасників товариств – визнання недійсними рішень загальних зборів в акціонерному товаристві, видача у примусовому порядку документів та інформації тощо [3, с. 318].

Під способами захисту О. П. Сергєєв розуміє передбачені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника [4, с. 339]. М. А. Рожкова поділяє способи захисту суб'єктивних цивільних прав на способи, що мають задачу: припинення оскарження або порушення суб'єктивних прав (наприклад, визнання права власності, зміна чи розірвання договору); усунення наслідків порушення суб'єктивних прав (відшкодування збитків, застосування наслідків визнання договору недійсним); одночасне припинення порушення суб'єктивних прав та усунення наслідків порушення суб'єктивних прав (виплата неустойки, звернення стягнення на майно) [5, с. 237].

В. В. Вітряньський визначає способи захисту цивільних прав через поняття засобів – як передбачені законодавством засоби, за допомогою яких може бути досягнуто припинення, запобігання, усунення порушень права, його відновлення та (або) компенсації втрат, спричинених порушенням права [6, с. 628]. Водночас багато дослідників розрізняють терміни «способи захисту прав» і «засоби захисту прав». На думку В. В. Дунаєва, слід погодитися, що засіб захисту є необхідним атрибутом для використання як форми захисту, так і конкретного способу [7]. Засіб захисту як волевиявлення є початковою дією щодо захисту прав при встановленні порушення прав, при порушенні або при розгляді справи: претензія, позов, скарга, заява, клопотання, заперечення тощо [8, с. 66].

Загальні способи захисту корпоративних правовідносин визначено у ст. 16 ЦК України та ст. 20 ГК України.

Зауважимо, що стосовно способів захисту корпоративних прав наукою напрацьовано ряд класифікацій. Зокрема, поділяють способи захисту корпоративних прав за загальною класифікацією цивільно-правових способів захисту із детальним зазначенням прикладів їх застосування у джерелах корпоративного права [9, с. 251-290].

О. В. Кологойда серед спеціальних способів захисту прав учасників фондового ринку виділяє: визнання емісії цінних паперів недобросовісною та недійсною (ст. 36 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»), позов акціонера приватного акціонерного товариства про переведення на нього прав та обов'язків покупця у випадку порушення його переважного права на придбання акцій, що відчужуються акціонером на користь третіх осіб (ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства»); обов'язковий викуп акцій акціонерного товариства на вимогу акціонерів (ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства»); безспірне стягнення заборгованості по виплаті оголошених дивідендів та його векселів на підставі виконавчого напису нотаріусу на борговому документі (ч. 2 ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 8 Закону України «Про обіг векселів») [10, с. 315, 316]. Ці спеціальні способи захисту прав учасників фондового ринку також застосовуються і при захисті корпоративних прав, оскільки акціонери є учасниками фондового ринку.

О. В. Регурецька класифікує способи правової охорони у цивільному праві наступним чином. Способи охорони прав акціонерів поділяються на: 1) спрямовані на реалізацію прав акціонерів; 2) такі, що застосовуються у випадку порушення прав акціонерів (способи захисту прав акціонерів). До спеціальних способів захисту належать: визнання правочину з акціями недійсним, визнання недійсною емісії акцій, визнання недійсними рішень органів управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства), визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, відновлення прав на акцію та відновлення акції [11, с. 11, 12]. Зауважимо, що визнання правочину з акціями недійсним, визнання недійсною емісії акцій і відновлення прав на акцію та відновлення акції скоріше є спеціальними способами захисту прав учасників фондового ринку.

На думку Д. В. Ломакіна, перелік корпоративних способів захисту є досить значним і має певні особливості. По-перше, застосування тих чи інших корпоративних способів захисту прав залежить від різновиду корпорації. Наприклад, такий спосіб як виключення учасника із товариства застосовується лише у товариствах з обмеженою відповідальністю. По-друге, застосування корпоративного способу захисту зумовлено специфікою самого права, що охороняється. Можливий поділ на захист майнових і немайнових корпоративних прав є доволі умовним. Так, порушення немайнового права учасника на участь у загальних зборах може бути захищено через самостійне скликання таких зборів. Проте непроведення загальних зборів у встановлені строки порушує майнове право на отримання дивідендів [12, с. 423, 424].

До спеціальних (корпоративних) способів захисту можна віднести відчуження акцій у передбаченому законом порядку, переведення прав і обов'язків покупця на особу, що має переважне право купівлі, викуп акціонерним товариством акцій у примусовому порядку, визнання недійсним рішення органів управління, вихід з товариства тощо [13, с. 419].

Вбачається, що як корпоративні способи захисту корпоративних прав можна визначити ті, які застосовуються переважно в корпоративному праві. Зауважимо, що вони не завжди є унікальними, тобто притаманними лише корпоративному праву. Наприклад, виключення учасника з товариства з обмеженою відповідальністю деякою мірою схоже з виключенням члена із громадського об'єднання.

Проте з урахуванням особливостей, властивих цим юридичним особам, для осіб, яких виключено, настають різні юридичні наслідки, хоча головний із них полягає у тому, що припиняється їх участь/членство.

Досить поширеним на практиці способом захисту прав суб'єктів господарювання є визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, обмежують права та законні інтереси суб'єкта господарювання [14, с. 15]. Зокрема, у корпоративних спорах таким способом захисту є визнання недійсними установчих документів та рішення загальних зборів акціонерного товариства чи товариства з обмеженою відповідальністю.

Згідно з абз. 2 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» (далі – Постанова Пленуму ВСУ № 13) [15] до корпоративних належать спори за позовами учасників (засновників, акціонерів) господарського товариства, пов'язані з вимогами про визнання недійсними установчих документів господарського товариства та припинення юридичної особи у зв'язку з порушеннями вимог законодавства щодо порядку їх прийняття та затвердження.

Згідно з ч. 5 ст. 98 ЦК України рішення загальних зборів може бути оскаржене учасником товариства до суду. Оскарження рішення загальних зборів акціонерного товариства здійснюється відповідно до ст. 50 Закону України «Про акціонерні товариства». Відповідно до абз. 2 п. 17 Постанови Пленуму ВСУ № 13 судам необхідно враховувати, що рішення загальних зборів учасників (акціонерів) та інших органів господарського товариства є актами, оскільки ці рішення зумовлюють настання правових наслідків, спрямованих на регулювання господарських відносин, і мають обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин.

Таким чином, оскаржити можна не лише рішення загальних зборів, а й інших органів корпоративного управління, наприклад, наглядової ради чи виконавчого органу. Це також підтверджується пунктами 38, 39 зазначеної Постанови і п. 2.31 [16]. У Законі України «Про акціонерні товариства» наведено спеціальні норми щодо оскарження рішення наглядової ради. А саме – згідно з ч. 6 ст. 47 цього Закону рішення наглядової ради про відмову у скликанні позачергових загальних зборів акціонерів може бути оскаржено акціонерами до суду.

Законом України «Про акціонерні товариства» передбачено ряд спеціальних заходів захисту прав акціонерів: викуп акціонерним товариством розміщених ним цінних паперів; вимоги щодо здійснення значного правочину (ст. 70); визнання судом правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, недійсним (ч. 1 ст. 72); похідний позов. Зауважимо, що Т. Б. Штим обґрунтовано точку зору щодо доцільності закріплення у Законі можливості визнання недійсними правочинів із заінтересованістю у разі порушення порядку їх вчинення, а також права товариства та/або акціонера звернутися до суду з позовом про визнання такого правочину недійсним [391, с. 15].

Власне корпоративними способами захисту суб'єктивних прав та інтересів суб'єктів корпоративних прав (притаманними виключно або переважно корпоративному праву) є: 1) визнання недійсними рішень органів корпоративного управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства); 2) визнання статуту та змін до статуту недійсними; 3) виключення учасника із товариства з обмеженою відповідальністю; 4) визнання судом правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, недійсним; 5) відшкодування збитків, завданих посадовими особами товариству (у тому числі шляхом подання похідного позову).

ЛІТЕРАТУРА

1. Чечот Д. М. Суб'єктивне право и форми его защиты / Д. М. Чечот. – Ленинград, 1965. – 72 с.
2. Кузнецова Н. С. Гражданско-правовая ответственность : понятие, условия и механизм применения / Н. С. Кузнецова // Альманах цивилистики : Сборник статей / Под ред. Р. А. Майданика. – Вып. 3. – К. : Алерта; КНТ ; Центр учебной литературы, 2010. – С. 30–48.
3. Корпоративне право України : Підручник / За заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 320 с.
4. Гражданское право : Учебник / Под ред. Сергеева А. П., Толстого Ю. К. – М. : Проспект, 2002. – Т. 1. – 773 с.
5. Рожкова М. А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора / М. А. Рожкова. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 416 с.
6. Брагинский М. И. Договорное право : Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М., 1998. – 848 с.
7. Дунаев В. В. Понятие и виды форм защиты гражданских прав / В. В. Дунаев // Сибирский юридический вестник. – 2003. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1149711>.
8. Ванаева Л. А. Реализация конституционного права граждан СССР на судебную защиту в гражданском судопроизводстве / Л. А. Ванаева. – Владивосток, 1988. – 152 с.
9. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : Монографія / за заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
10. Кологойда О. В. Господарсько-правове регулювання фондкових відносин в Україні : Монографія / О. В. Кологойда. – К. : Ліра-К, 2015. – 704 с.
11. Регурецька О. В. Охорона прав акціонерів у цивільному праві : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / О. В. Регурецька. – К., 2005. – 20 с.
12. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения : общая теория и практика применения в хозяйственных обществах / Д. В. Ломакин. – М. : Статут, 2008. – 512 с.
13. Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты / Ю. Н. Андреев. – М. : Норма ИНФРА-М, 2010. – 464 с.
14. Щербина В. Проблеми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання (матеріально-правовий та процесуальний аспекти) / В. Щербина / Українське комерційне право. – 2008. – № 8. – С. 12–20.
15. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 11.
16. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26 лютого 2016 року № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16>
17. Штим Т. Б. Акціонерні угоди, правочини із заінтересованістю та значні правочини в акціонерних товариствах : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.04 «господарське право ; господарсько-процесуальне право» / Т. Б. Штим. – К., 2015. – 20 с.